

М.І. Туган-Барановський.

портретів. Десять років займався різьбою.

П. у м. Львів, похований на *Личаківському цвинтарі*.

1959 за проектом архітектора А.Шуляра на могилі Т. поставлено гранітний надмогильний пам'ятник. 1989 у виллі, де мешкав художник упродовж 1910—41, відкрито художньо-меморіальний музей. 1997 у Львові встановлено пам'ятник Т. перед гол. входом до Стрийського парку (скульп. С.Олешко).

Літ.: *Островський Г. І.І.* Труш: Нарис про життя та творчість. К., 1955; Про мистецтво і літературу: Збірник статей. К., 1958; *Нановський Я.* Іван Труш. К., 1967; *Говдя П.* Шляхи розвитку української художньої критики у ХІХ ст. «Образотворче мистецтво», 1973, № 6; *Саноцька Х.* Іван Труш — редактор і видавець. «Мистецькі студії», 1991, № 1; *Прядко В.* Труш — до Берліна, Дровняк — до Криниць. В кн.: Український альманах. Варшава, 1999; Історія Львова, т. 3. Львів, 2007.

Т.Ю. Галайчак.

ТСОЗ — див. *Товариства спільного обробітку землі*.

ТУГАЙ-БЕЙ (початок 17 ст. — п. 1651) — політ. і військ. діяч *Кримського ханату* 17 ст., один із найпопулярніших прихильників союзу Крим. ханату з Укр. козацькою д-вою. Походив з роду Аргин — одного з найвпливовіших у Криму. Мав братів і сестер, зокрема Султана Гельді — мурзу, зятем якого був відомий татар. поет Джан Мухамед (загинув під час *Жовтоводської битви 1648*). Його родичем був відомий татар. полководець Муфту-заде

«Богдан Хмельницький з Тугай-бесм під Львовом». Картина роботи художника Я. Матейка. 1885.

Абдулла Челебі. Між 1642—44 за правління хана *Мегмед-Гірея IV* став *ор-бесм*. Брав участь у невдалій Охматівській битві проти військ *Речі Посполитої* (30 січня 1644), в успішних походах на Моск. д-ву 1644—45, у боротьбі за Азов. Роль Т.-б. зросла у правління хана *Іслам-Гірея III* (1644—54), котрий тяжів до союзу з *козаками*. Унаслідок укладення Бахчисарайської угоди про союз між *Військом Запорозьким* та Крим. ханатом виступив з ординським авангардом на допомогу укр. повстанцям. Брав активну участь у переможних *Жовтоводській битві 1648* і *Корсунській битві 1648*, пізніше командував військами Крим. ханату під час походу Б.Хмельницького 1648, брав участь в облозі *Львова* та Замостя (нині м. Замосць Люблінського воєводства, Польща). Після короткотривалого перебування в Криму він на поч. 1649 прибув із частиною орди до Б.Хмельницького і взяв участь у кампанії того року, відзначившись під час *Зборівської битви 1649*. Під час *Берестецької битви 1651* був, очевидно, тяжко поранений, і його хворого перевезли до Акермана (нині м. *Білгород-Дністровський*). Перед смертю заповідав своє майно на побудовання мечеті, медресе і текіе (обителі) для дервішів.

Дж.: *Hadzi Mechmed Senai z Krymu*. Historia chana Islam Gieraja III. Warszawa, 1971; *Туранли Ф.Г.* Літописні твори М. Сенаї та Г. Султана як історичні джерела. К., 2000.

Літ.: *Стороженко І.С.* Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини ХVІІ століття, кн. 1. Дніпропетровськ, 1996; *Його ж.* Кримський полководець Тугай-бей. В кн.: Корсунський часопис, вип. 5. Корсунь-Шевченківський, 1997.

Ю.А. Мицик.

ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ Михайло Іванович (20(08).01.1865—21.01.1919) — економіст, педагог, публіцист, громад. діяч. Д-р політ. економії (1898), професор (1913). Дійсний член УАН (1918). Всесвітнє визнання здобув за внесок у теорію кон'юнктурних коливань, монетарну теорію, критичний аналіз екон. теорії марксизму, історію і теорію кооперації. Відомими є його праці з проблем розподілу, історії госп-ва Росії, історії екон. ученя, іс-

торії і теорії соціалізму, філософії, екон. соціології та ін. Н. в с. Соляниківка (нині Куп'янський р-н Харків. обл.) у дворянській родині. Закінчив 2-гу Харків. г-зію і Харків. ун-т (фізико-математичний (1888) і юридичний (1890) ф-ти). 1894 в *Московському університеті* за працю «Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь» здобув ступінь магістра, а 1898 за працю «Русская фабрика в прошлом и настоящем» — д-ра політ. економії. Із 1895 по 1917 — приват-доцент *Петербурзького університету* (із 1914 — Петрогр. ун-т); із 1913 — професор політехнічного та комерційного ін-тів у *Санкт-Петербурзі*, міського ун-ту ім. А.Шанявського в *Москві*. 1901 висланий «за неблагонадійність» на Полтавщину, де як земський гласний прилучився до укр. культ. руху. Із 1906 — гол. редактор ж. «Вестник кооперации», із 1910 — збірника «Новые идеи в экономике»; член редколегії енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914—16). 1917 повернувся в Україну, обіймав посаду ген. секретаря фінансів у *Генеральному секретаріаті Української Центральної Ради*. 1918 виступив одним з ініціаторів і фундаторів УАН (нині *Національна академія наук України*), очолив її соціально-екон. відділення та Ін-т екон. кон'юнктури; з його ініціативи було створено демографічний та кооперативний ін-ти. Очолив також Укр. наук. т-во економістів, Центр. кооп. укр. к-т, став деканом юрид. ф-ту заснованого за його участю Укр. держ. ун-ту. Редагував ж. «Українська кооперація», багато друкувався в ньому та в ін. періодичних виданнях.

У січні 1919 був призначений радником укр. дипломатичної місії у Франції, однак дорогою до Парижа помер від серцевої хвороби; похований в *Одесі*.

У наук. доробку Т.-Б. — понад 100 опубл. праць, багато з яких витримали по кілька видань, у т. ч. зарубіжних. Уже в першій праці «Учение о предельной полезности благ как причине их ценности» (1890) Т.-Б. обгрунтував новаторську ідею синтезу класичної трудової теорії цінності й теорії граничної ко-

рисності, яка кореспондувалася з неокласичною моделлю ціноутворення А.Маршалла і відкривала можливість зіставлення витрат сусп. праці з її результатами. Всесвітнє визнання здобуло дослідження Т.-Б. «Промышленные кризисы...» (1894), в якому він першим у світі звернув увагу на диспропорцію між інвестиціями та заощадженнями, виявив невідповідність у темпах розвитку вир-ва капітальних благ і предметів споживання та визначив як гол. причину екон. циклів коливання темпів інвестування вир-ва засобів вир-ва. Ці ідеї стали основою формування загальновищаного методологічного базису для більшості теорій екон. циклів, у т. ч. теорії ринкової кон'юнктури Дж.-М.Кейнса, теорії «довгих хвиль» М.Кондратьєва та ін. Широко відомим є дослідження Т.-Б. історії розвитку *капіталізму* в Рос. імперії — від кріпосної *мануфактури* 17 ст. до машинної індустрії кінця 19 ст. у фундаментальній праці «Русская фабрика...» (1898). Заперечуючи з марксистських позицій народницькі уявлення про можливість некапіталіст. розвитку Росії, він дійшов низки немарксистських висновків — про збереження на тлі концентрації та централізації вир-ва дрібних його форм у пром-сті й особливу їхню стійкість у сільс. госп-ві, про можливість самокоригування капіталізму і його життєздатність тощо. Це стало ще одним імпульсом до кардинального перегляду Т.-Б. соціально-екон. та політ. доктрин марксизму. В праці «Теоретические основы марксизма» (1905) вчений доводив неспроможність трудової теорії цінності й теорії додаткової цінності, теорії зниження середньої норми прибутку і побудованої на них усієї марксистської концепції краху капіталізму, а також обмеженості філософсько-соціологічних засад марксистського соціалізму. Праця сприяла подоланню впливу ненаук. елементів марксизму на теор. екон. думку в Росії та Україні. Високу оцінку здобула екон. спадщина Т.-Б. з історії й теорії *соціалізму*: «Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма» (1903), «Современный социализм в своем историческом развитии»

(1904), «Социализм как положительное учение» (1918) та ін. Т.-Б. обстоював еволюційний шлях соціально-екон. перетворень, активну роль у них свідомої діяльності людини, розвивав ідеї змішаної економіки та ін. Підручник «Основы политической экономии» (1909), де була узагальнена політико-екон. концепція Т.-Б., був визнаний одним з найкращих на той час у Росії та Україні. Т.-Б. — один з найвидатніших теоретиків кооп. руху в Сх. Європі. Він розробив детальну історію і теорію кооперації як одного з гарантів досягнення соціальної справедливості. Його осн. ідеї узагальнено у праці «Социальные основы кооперации» (1916). Вагомим внеском Т.-Б. в екон. науку стало прогнозування ним у праці «Бумажные деньги и металл» (1917) багатьох ідей сучасної монетарної економіки, зокрема заміни грошей на золотій основі паперовими і здійснення д-вою антициклічної та антиінфляційної монетарної політики.

Літ.: Кондратьев Н.Д. Михаил Иванович Туган-Барановский: Биографическая справка. Пг., 1923; *Його ж.* Михаил Иванович Туган-Барановский. «Истоки: вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли», 1990, вып. 2; *Горкіна Л.* Михайло Іванович Туган-Барановський: сторінки життя і творчості. «Економіка України», 1993, № 11; *Ії ж.* М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії. К., 2001; *Птуха М.В.* М.І. Туган-Барановський як економіст. «Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвідомчий збірник наукових праць», 2002, вип. 33—34.

Л.П. Горкіна.

ТУГОРКА́Н (р. н. невід. — п. 19. 07.1096) — хан *половців*. Очолював одну з орд, яка, за деякими припущеннями, кочувала в районі р. Самара (ліва прит. Дніпра). 29 квітня 1091 поблизу м. Енос (нині м. Енез, Туреччина) у Фракії Т. і хан *Боняк* в союзі з візант. імп. Алексієм I Комніним розбили *печенігів*, які загрожували *Константинополю*. 1093 Т. розбив об'єднані війська київ. кн. *Святополка Ізяславича* та черніг. кн. *Володимира Мономаха* (див. *Стугна, битва на річці 1093*). 1094 Святополк Ізяславич уклав мир з Т., одружившись з його донькою. 1094—95 Т. разом із самозванним імператором Псев-

до-Діогеном вирушив на столицю *Візантії*, але зазнав невдачі. 1096 Т. обложив Переяславль (нині м. *Переяслав-Хмельницький*). 19 липня 1096 був розбитий військами київ. кн. Святополка Ізяславича і переяслав. кн. Володимира Мономаха, загинув разом із сином у битві та був похований своїм зятем, Святополком Ізяславичем, біля *Берестового*. Припускають, що образ Т. зберігся в *билинах*, де він названий Тугарином Зміїввичем.

А.Г. Плахонін.

ТУЛА́-БУКА́ (Тулабуга, рус. Теллебуга; р. н. невід. — п. 1291) — хан *Золотої Орди* (1287—91). Син Тарбу, правнук *Батия*. Після смерті свого дядька хана Менгу-Тимура вважав себе гол. претендентом на трон, однак *Ногай*, з огляду на невеликий тоді авторитет Т.-Б. у правлячих колах Золотої Орди, вмовив його згодитися на обрання Туда-Менгу. Із 1285 за підтримки Ногая фактично замінив Туда-Менгу на престолі, а 1287 у змові з кількома родичами змусив його зректися трону на свою користь.

У статусі претендента і пізніше, ставши ханом, здійснив спільно з Ногаєм походи на Угорщину (поч. 1285) і на Польщу (кінець 1287 — поч. 1288). У цих кампаніях були змушені брати участь (як ординські васали) рус. князі: *Лев Данилович*, *Мстислав Данилович*, *Володимир Василькович* та *Юрій Львович* (в обох випадках), а також неназвані на ім'я ін. князі Пд. Русі з обох сторін Дніпра (у другому випадку). Похід на Угорщину через неузгодженість дій із загонами Ногая обернувся для війська Т.-Б. катастрофою: воно заблукало в зимових Карпатах і втратило через голод і хвороби багато воїнів. Під час походу на Польщу Т.-Б. пограбував околиці Володимира (нині м. *Володимир-Волинський*), а на зворотному шляху 2 тижні тримав в облозі *Львів*. 1290 вторгнувся до Ірану, але зазнав нищівної поразки під Дербентом (нині місто Республіки Дагестан, РФ).

Через постійні воєнні невдачі між Т.-Б. і Ногаєм виник конфлікт, і Ногай, розчарувавшись у своєму ставленникові, вирішив його позбутися. Вдаючи смертельно хворого, він запропонував суперникові примирення; коли